

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR UCHUN EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANI AMALGA OSHIRISHDA SHAKL, VOSITA VA METODLARDAN FOYDALANISH

Azimova Gulmira Xayrullayevna

Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik ta'lim va tarbiyani amalga oshirishda shakl, vosita va metodlardan foydalanish usullari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. Ekologik ta'lim-tarbiya, tushuntirish, ko'rsatmali, amaliy, induktiv, deduktiv, reproduktiv, muammoli, suhbat, savol-javob, hadislar, hikoyalar, rivoyatlar, izohlash, ko'zdan kechirish, kuzatish, qiyoslash, taqqoslash, tasavvur qilish, ishontirish, ibrat olish, namuna keltirish, talab qilish, odatlantirish, rag'batlantirish.

Аннотация. В данной статье рассмотрены способы использования форм, средств и методов в реализации экологического образования и воспитания дошкольников.

Ключевые слова. Экологическое образование-воспитательное, разъяснительное, поучительное, практическое, индуктивное, дедуктивное, репродуктивное, проблемное, беседа, вопросы и ответы, хадисы, рассказы, повествования, толкование, обзор, наблюдение, сравнение, сравнение, воображение, убеждение, поучение, подача примера, требование, привыкание, поощрение.

Annotation. In this article, the methods of using forms, tools and techniques in the implementation of environmental education and education for preschool children are examined.

Keywords. Environmental education-educational, explanatory, indicative, practical, inductive, deductive, reproductive, problematic, conversational, question-and-answer, Hadith, stories, narratives, annotation, browsing, observation, analogy, comparison, imagining, persuasion, admonition, sampling, demand, habituation, stimulation.

Boshlang'ich ekologik ta'lim va tarbiyani amalga oshirishda maktabgacha yoshdagi bolalar saviyasiga mos va xos ish shakllari, vositalari va metodlarini tanlab olish muhim shartdir. MTTda boshlang'ich ekologik tarbiyaning eng samarali yo'llaridan biri uni mehnat tarbiyasi bilan qo'shib olib borish, ya'ni bolaning bo'sh vaqtlarini foydali ishlarga jalb qilishdir. Chunki, tabiatga ozor berish bilan bog'liq bo'lgan sho'xliklar ma'lum darajada bolaning bo'sh qolishi natijasida kelib chiqadi. U qiladigan ishi yo'qligidan mushukning dumiga ip bog'laydi, qushlarning iniga chiqib,

polaponlarini oladi va hokazolar. Aslida bola jonvorlarga ozor bermasdan, ular bilan do'st tutunib ham olam-olam zavq olishi mumkin. Biz unga qanoatli do'stlari uchun inlar yasab, ho'raklar tayyorlashni o'rgatishimiz maqsadga muvofiqdir.

Ekologik ta'lim va tarbiyaga doir mavjud tadqiqot ishlarida tavsiya etilishicha, bu borada quyidagi shakl, metod va vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq: tushuntirish, ko'rsatmali, amaliy; induktiv va deduktiv, reproduktiv, muammoli; suhbat, savol-javob; hadislar, hikoyalar, rivoyatlar, maqolalar o'qib berish, qayta hikoya qilish; izohlash, ko'zdan kechirish; kuzatish; qiyoslash va taqqoslash; tasavvur qilish; ishontirish, ibrat olish uchun misol va namuna keltirish; talab qilish, odatlantirish va rag'batlantirish; o'yinlar, shu jumladan, improvizatsiyalarda ishtirok etish, kolleksiya to'plash, sayr, ekologik kechalar, ekologiya haftaligi va b.:

MTTda tashkil etiladigan ekologik tarbiyaning shakl, metod va vositalari

Shakllar	Metodlar	Vositalar
“Tabiat” burchagidagi ishlar; sayr; ekologik kechalar; ekologiya haftaligi; shoirilar va olimlar bilan uchrashuvlar; sahna ko'rinishlari; kattalarga yordam; bellashuvlar	Kuzatish; tushuntirish; tabiat go'zalliklaridan zavqlantirish; tajriba; bolalarni gapirtirish; nutqiy-mantiqiy masalalar yechish; suhbat; ekologik o'yinlar; didaktik o'yinlar	Hadislar; rivoyat va hikoyatlar; she'rlar; pandu nasihatlar; maqol va matallar; topishmoqlar; ertaklar; loto; labirint; rebus; videoroliklar

Tabiat burchagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishga, kichkintoylarda ularga mehr paydo etish, muhabbat uyg'otish ishida katta yordam beradi. Tabiat burchagidagi jonzotlarni bolalar har kuni ko'radi, bu narsa tarbiyachilar ishini yengillashtiradi: ular tirik mavjudotlarni muntazam kuzatib boradi va parvarishlaydi. Ularni parvarish qilish natijasida bolalar zaminimizdagi o'simliklar va hayvonot dunyosining nihoyatda turli-tumanligi to'g'risida, o'simliklar, hayvonlar qay tariqa o'sib rivojlanib borishi, ularga qanday sharoitlar yaratib berilishi zarurligi to'g'risida tasavvur hosil qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar mushukcha, kuchukcha, qo'zichoq, tipratikon yoki quyon bolasini darhol ushlab ko'rmoqchi, ularning oldiga borib silamoqchi, orqasidan quvlab ushlab olmoqchi bo'lganliklari ko'p marta kuzatilgan. Bolalar bu jonivorlarga tezda in yasashga kirishadi. Uni parvarilaydi. Ota-onalar bolaning zo'r hafsala va

ishtiyoq bilan boshlagan ana shu tashabbusini qo'llab-quvvatlashlari, maslahatlar bilan unga yaqindan yordam berishlari kerak.

Jonli burchakda qushlar va hayvonlarni parvarish qilish bolalarda tabiatga, undagi barcha jonli va jonsiz narsalarga qiziqish, muhabbat uyg'otish, ularni his etish, mehribonlik ko'rsatish tuyg'ularining shakllanishiga yordam beradi. Qushlar va hayvonlar bilan yaqin munosabatda bo'lish bolaning bilimini har tomonlama boyitishga olib keladi. Bolalarni jonli tabiat, undagi hayvonot dunyosi, o'simliklar olami bilan muntazam ravishda tanishtirib boriladi. Bunda ishlar yil davomida reja asosida tashkil etiladi. Mashg'ulotlar suhbat, kuzatish, o'yin faoliyatlari bilan bog'lab o'tkaziladi. Bunda bolalar ona tabiatga, jonzorlar va qushlarga muhabbatli, mehrli bo'lib, ularni asrab-avaylashga o'rganadi.

Sayr chog'ida bola o'zidagi bilimlarni, tabiat oldidagi mas'uliyat hissini, ya'ni o'z irodasini amaliyotda sinab ko'radi. Bolalarni sayr vaqtida dalada o'tloqda o'tlab yurgan qo'y, echki va buzoq, sigirlar bilan yaqindan tanishtirish uchun ularning yashash sharoiti, insonlar uchun foydasi haqida hikoya qilib boriladi. Ovqatlarni mazali qilayotgan go'sht, yog', quymoq, sut va qatiqlar shu hayvonlar tufayli ekanligi bolalarga tushuntiriladi.

Sayr chog'ida tarbiyaviy vaziyatlarni yuzaga keltirish va bolalarni atrof-muhitda sodir bo'layotgan voqealarga hozirjavoblik bilan munosabat bildirishga o'rgatish muhim ahamiyatga kasb etadi. Sayr paytida ilgaridan kelishib olganday, tayyorgarlik natijasi sifatida "timsolga kirish" imkoniyati yaratilishi mumkin. Kimdir tabiatga ziyon yetkazuvchi, kimdir tabiatni muhofaza etuvchi bo'ladi. Bunday paytda bolalar o'zlari payqagan nojo'ya hatti-harakatning oldini olish tashabbusini ko'rsatishlari kerakligi sayrga qadar tayinlab qo'yiladi.

Tabiatdagi yilning istagan faslida go'zallik va rang-baranglik, o'zgarishlar bolalarning bevosita hissiy holatiga ta'sir etadi, ularda kuzatish, so'rash, fikr yuritish, hikoya qilish istagini uyg'otadi. Bu narsa ularning mantiqiy fikrlash va nutqini o'stirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi. Bu borada **ekologiya haftaliklarining** tutgan o'rni beqiyos. Chunonchi, har faslda bir marta ekologiya haftaliklari o'tkazilib, mashg'ulotlardan tashqari tadbirlar tizimi amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berishda **kuzatish** va **tushuntirish** metodlaridan keng foydalaniladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ko'rsatmali-timsolli fikrlashga o'rgatish, buning uchun bilib olish kerak bo'lgan ob'ektlarni ko'rsatmalilik asosida va kuzatishga qulay tarzda taqdim etish, ayniqsa, tabiatning go'zalliklaridan zavq olish vaziyatini tez-tez yuzaga keltirib turish, bilimlarni shu yo'llar bilan singdirish orqali ularning aqliy rivojlanishiga erishiladi.

Bolalar tabiat bilan bir butun organizm darajasida tanishadilar. Eng avval ayrim o'simliklar, hayvonlar, ularning yashash usullari bolaning idrok va faoliyat ob'ektiga aylanadi. Jonli tabiat ob'ektlarining tashqi muhit bilan aloqasi o'quv-biluv mavzui

bo'lib qoladi: o'simliklar oziqlanish uchun o'z ildizi bilan tuproq ichkarisiga kirib boradi, hayvonlar makonda joy almashtirib yuradi, ovqat topib yeydi va h.k.

Ayniqsa, harakatlanadigan yorqin, rangin ob'ektlar maktabgacha yoshdagi bolalarda alohida, o'ta kuchli qiziqish uyg'otdi, xotirasida timsollar qoldiradi. Ana shu ob'ektlar yordamida bolalarning hayvonlar o'zlari yashab turgan muhitga moslashganliklari kuzatiladi. M: qo'y va sigir kabi uy hayvonlarining o't-o'lanlar bilan ovqatlanishi ana shunday moslashuv oqibati ekanligiga yaqqol misol bo'la oladi. O'simlik va hayvonlarning ayrim ko'zdan yana ham uzoqroq bo'lgan bog'liq jihatlari, bundagi o'zgarishlarni kuzatish maktabgacha yoshdagi bolalar fikrlashini ekologik yo'naltirish, ularni tahlil qilish va solishtirish yo'li bilan anglashga o'rgatish imkonini beradi.

MTTda bolalarga tabiatning nafosatli namunalarini ko'rsatgan, go'zallikni idrok ettirgan, uning qismlarini o'rgangan, sensor tekshiruv o'tkazgan, tabiiy go'zallikning turli xil o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini tushuntirgan holda suhbatlar o'tkazish foydali.

Tabiat ob'ektlarini ko'zdan kechirish jarayonida bolalarning kuzatishlarini boshqarish, olgan estetik-ekologik taassurotlari haqidagi avvalgi bilimlaridan foydalanish, yangilarini ketma-ket hikoya qilish yo'li bilan ma'lum qilish maqsadga muvofiqdir. Ekologik bilimlarga doir estetik tushunchalarni bolalar ongiga singdirish va ularni go'zallikning eng oddiy alifbosidan bahramand qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarni eshitilganlar yuzasidan estetik-ekologik mazmunda o'zaro suhbatlashishga da'vat etish, qayta hikoya qilishni talab qilish zarur bo'ladi. Ekskursiya, sayr haqidagi hikoyalar mazmunli chiqadi.

Bolalarga jonli va jonsiz tabiatdagi har bir narsaning betakror go'zallik ekanligini anglatish, his ettirish, kuzattirish, har bir narsaning o'ziga xosligini aniqlatish, ularning o'zaro munosabatda va o'zaro aloqada ekanligiga ishora qiluvchi belgilarini ajratish muhim rol o'ynaydi.

Tevarak-atrofnı kuzatish, rasm solish jarayonida bola ranglarni, tovushlarni, makon va tabiat ob'ektining shaklini qabul qilishga o'rganadi. Bu narsa go'zallikni his etishga olib keladi. Tarbiyachining vazifasi shundan iboratki, u bolalarning aqliy kuchg'ayratini uyg'otdi, tabiat go'zalliklar hissini rivojlantiradi va tabiatga bo'lgan insoniy munosabatlarning axloqiy-estetik tomonlarini ko'rsatadi. Tabiatdan zavqlanish go'zalliklarni idrok etishda yorqin namoyon bo'ladi.

Bolalardan bog'chaga kelishda va ketishda, ko'cha-ko'yda atrof-muhitga qanday zarar yetkazilayotganligini ko'rganliklari haqida so'zlab berish so'ralishi, ya'ni, bolalarni gapirtirish ham muhim ekologik metodlar sirasiga kiradi. Bu usul kichkintoylarda kuzatuvchanlikni va ekologik tarbiya olgan yoki olmagan odamlar orasidagi farqni ajratish tuyg'ularini o'stiradi. M: bolalar quyidagicha gap topib

keladilar: “Bir bola gugurt olib, xazonlarni yoqdi. O‘tib ketayotgan bir kishi uni koyib, olovni o‘chirtirdi” va h.k.

Bolalarning tabiatni muhofaza qilish amaliyotida uch xil faoliyatdan (ta’lim, mehnat, o‘yin) keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, bolalarning ekologik mazmundagi o‘yin faoliyati ta’lim unsurlariga ega bo‘lib, tegishli ko‘nikmalarni hosil qilishda ularning ahamiyati katta bo‘ldi.

Didaktik o‘yin o‘quv-bilish vazifalari (m: narsaning xossalari va sifatini aniqlash, turli buyumlarni tasnif qilish va guruhlash) o‘yin bilan (topish, rol ijro etish, musobaqalashish) qo‘shib olib boriladiki, bunda didaktik o‘yin ta’limning alohida shakli – yengil, tez va bolalar tomonidan oldindan mo‘ljallanmagan bilimlarni o‘zlashtirish shakliga aylanadi. M: “Bu hayvonning nomi “Qizil kitob”ga kiritilganmi? Shu hayvonni top” o‘yini. Tarbiyachi bolalarni doira shaklida turg‘izib, hayvon nomini aytadi va koptokni biror bolaga otadi. Bola koptokni ilib olib, “Qizil kitob”ga kirgan yoki kirmaganligini aytadi.

Tabiatni muhofazasiga doir o‘yin mazmunini ishlab chiqishda shaxsning axloqiy pozitsiyasi, odamlarning o‘zaro munosabatlari, ularning tabiiy muhitga insonparvarlik, g‘amxo‘rlik bilan munosabatlari markaziy o‘rinda turmog‘i lozim.

Rolli o‘yinlar har bir ishtirokchiga mustaqillik va uyushqoqlik namoyon etish imkonini berdi. Ijodiy rolli o‘yinlar tushunchalarni, tasavvurlarni, faktlarni tiklash, qayta guruhlash tariqasida kechdi. M: rolli o‘yin sifatida bolalardan biri maqbul va nojo‘ya harakatlar qilib ko‘rsatadi. Nojo‘ya xatti-harakatga kelganda, bolalar: “To‘xta!” – deb buyruq berishlari kutiladi. Kuzatishlarning ko‘rsatishicha, bunday paytlarda ko‘p vaqt sukutda bo‘ladigan bolalarda ham qat’iyat, jur‘at paydo bo‘ldi. Bu esa o‘yinning muhim jihati hisoblanadi.

Tabiat bilan insonning o‘zaro aloqador ekanligini o‘rgatish, umuman, bolalarda atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirish – uzoq vaqtni o‘z ichiga oladigan jarayon. Buning uchun bolalarning atrof-muhit, tabiat bilan har tomonlama doimiy aloqalarini ta’minlash zarur. MTT hududida, sayr chog‘ida bog‘da, tabiat quchog‘ida bo‘lish, bu muddatda turli xil ekologik o‘yinlar uyushtirish ana shu imkoniyatni yuzaga keltiradi.

Voqeaband rolli o‘yinlar bola hayotida katta rol o‘ynaydi. Dastlab sahna ko‘rinishlari tariqasida tayyorlanadigan o‘yin chog‘ida bola tabiatni muhofaza qilish bilan shug‘ullanuvchi turli mutaxassislar rolini ijro etadi, ko‘pchilik ana shunday mutaxassislarni ko‘radi, shunday mutaxassislar borligidan darak topadi, keyinchalik o‘zi ham shu mutaxassis rolini o‘ynashga muvaffaq bo‘ladi. Boshqacha aytganda, o‘yin jarayonida bola bilan mutaxassis o‘rtasida muloqot sodir bo‘ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalashda nutqiy mantiqiy masala yechish metodidan ham foydalanish mumkin. Bunday masalalar tabiat haqida topishmoq-hikoyalardir. Qo‘yilgan masalani yechish, savolga javob berish uchun

bolalar tabiat hodisalari orasidagi ma'lum bog'lanishlar va qonuniyatlarni o'zlari uchun tushunib olgan bo'lishlari kerak. Tarbiyachi bolalarga nutqiy mantiqiy masala berar ekan, ularni aqliy faoliyat usullaridan (qiyoslash, hodisalarni turli tomondan ko'rib chiqish, masalani yechish yo'llarini izlash) vaziyatiga solishi zarurki, bu narsa fikrlashning mustaqil, aqlning o'tkir bo'lishiga turtki beradi.

Bolalar tomonidan tabiatdagi narsa va hodisalar, odamlarning ayrim nojo'ya xatti-harakatlari haqida hikoya-etyudlar tuzish ijodiy topshiriq turlaridan biridir. Albatta, bu ish daf'atan boshlanmasligi kerak. Dastlab ishni bolalarbop hikoyalar tanlash va ularni so'zlab berish usuliga murojaat etishdan boshlash lozim. Bu hikoyalar oxir-oqibatda hikoya-etyudlar tuzish uchun andaza vazifasini bajaradi.

MTTda ekologik mavzulardagi videofilmlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bugungi kunda bolalarbop bunday videodisklar va filmlar ko'payib bormoqda. Har bir namoyishdan so'ng bolalar bilan ko'rilgan filmlar haqida suhbat o'tkazilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30 oktabrdagi "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash" to'g'risidagi PF-5863-sonli farmoni.
2. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi, Toshkent 2022, 6-bob 30-b.
3. Jumanova.F.U. Kasb-hunar kollejlari O'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish. Ped.fan.nom.dis..-2010 y. 12b.
4. Karamatova.D.S, Tolliyeva.G.R., Qilichova.M.J./O'quvchilarda ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida 2022, 119-b.